

Balogh László Levente:

Posztdemokrácia?

Politikai vitáink jelentős része fogalmak értelmezése körül folyik, amelyek az értelmezés tárgyát és a recepció körét tekintve messze túlmutatnak a társadalomtudományokat és a politikát hivatásszerűen művelők közösségén. A fogalmak körüli viták elsősorban akkor élednek fel és éleződnek ki, amikor úgy tűnik, hogy valamilyen határhelyzethez értünk, és végérvényesen valamilyen új korszakba léptünk át. 1990 óta megszorodtak azok a fogalmak, amelyek ezt az átmeneti jelleget hangsúlyozzák, de a kiindulópontját tekintve homályos és végkimenetelét tekintve beláthatatlan, illetve folyamatosan gyorsuló folyamatok egy állandósult határérzést keltenek, amely így időben elnyúlva egész korszakok jellemzőjévé válik, és ezzel maga is epochális jellegre tesz szert. Ezek a fogalmak nem egyszerűen a régi és új korszak elválasztó határát jelölik ki, hanem egyben meg is határozzák a fejlemények irányát, amennyiben vagy egy haladásvágyból és haladáshitből származó optimizmust táplálnak, amely a történelmet immáron befejezhetőnek tekinti, és végpontját a közeli jövőben, netán a jelenben jelöli ki, vagy búcsút mond a változásnak tulajdonított derűlátásnak, és saját korát egyetlen hanyatlási folyamat végkifejleteként értékeli.

Ezekben a fogalmi vitákban benne rejlik az az inherens és feloldhatatlan feszültség, amely abból adódik, hogy bármilyen új tapasztalataink vannak is, azokat csakis hagyományos fogalmainkkal vagyunk képesek megragadni, amelyek révén az ismertre vezetjük vissza az ismeretlent. Ez elsősorban azokra a temporális jellegű fogalmainkra jellemző, amelyek egyetlen történelmi törés pillanatára utalnak, de aztán kiterjedve egész korszakokat fognak át. Ez érhető tetten minden olyan fogalomban, amelyeket „poszt” előtaggal látnak el, mint a posztmodern, posztfordista, posztindusztriális, posztdiktatórikus vagy éppen posztdemokrácia, amely utóbbiról az alábbiakban szó lesz. Ezek minden esetben valamilyen korszakos karakterrel bírnak, mert a „poszt” előtag valami újat, valami utánit jelöl, ami azonban csak az utótag, ami valójában az előzmény, révén válik értelmezhetővé. (Jörke 2005: 482-483) A „poszt” tehát csak előzményével együtt nyer értelmet, ami arra utal, hogy még nem hagytuk egészen magunk mögött a múltat, de a jelen már lényegileg különbözik attól; valami után vagyunk, de még nem érkeztünk meg a jövőbe; a múltat már elhagytuk, de a jövőnek még nincs neve. A múlt még nincs lezárva, a jövő pedig nyitott, és mivel ezek a változások állandósulnak, a hozzá kapcsolódó jelenségek is fokozatosan beazonosíthatóvá válnak.

Ebben az értelemben akkor beszélhetünk posztdemokráciáról, ha az az érzésünk, hogy a demokrácia, legalábbis ahogyan eddig gondoltunk rá, az utóbbi időkben olyan változásokon ment keresztül, amelyek indokoltá teszik a fogalom használatát. Ugyanakkor azonban felmerül a kérdés: mihez viszonyítva következtek be a demokrácia változásai, a demokrácia normatív meghatározásához vagy korábbi gyakorlatához képest? Vajon létezik-e a változások egy olyan kritikus tömege, amelytől fogva joggal beszélhetünk a demokrácia meghaladásáról? Vajon kevésbé demokratikus lett-e a demokrácia, vagy csak újabb körülmények és szereplők jelentek meg a színen, amelyek alapjaiban változtatják meg a demokráciával kapcsolatos elképzeléseinket? Az utóbbi években számos olyan kifogás fogalmazódott meg a demokráciával szemben, amelyek arra utalnak, hogy egy minőségileg új rendszer jött létre a politikában, amely továbbra is magán viseli a demokrácia jellegzetességeit és nevét, mégis alapvetően új jelenségeket foglal magába.

Kétségtelen, hogy az utóbbi két évtizedben alapvetően megváltozott a demokrácia gazdasági és társadalmi környezete, ami nyilvánvalóan nem hagyta érintetlenül annak

működését sem. A posztdemokrácia fogalma ezekre a változásokra reflektál, amelyeket elsősorban Colin Crouch¹ 2004-ben megjelent *Post-democracy*² című – mára klasszikussá lett – könyve, illetve az általa kiváltott vita alapján szeretnék felvázolni. Crouch szerint a posztdemokráciát a következő vonások jellemzik: a parlamenti demokrácia intézményei formálisan nézve teljesen intaktak és a hatalmi ágak el vannak egymástól választva. A pártok egymással versengenek a választók kegyeinek elnyeréséért, a hatalmon levőket minden különösebb nehézség nélkül el lehet távolítani a hatalomból, és ugyanúgy kétségbevonhatatlan a nép képviselőitén alapuló legitimitáció. Mindez azonban csak a felszín, mivel a demokráciával szembeni elvárások meglehetősen minimalista kritériumrendszer alapján vannak megfogalmazva, ezért azokat könnyen teljesíthetőnek tekinthetjük, s ez nem vakíthat el bennünket annyira, hogy ne lássuk a demokrácia alapvető változásait. Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy megvilágítsam a posztdemokratikus koncepció és a róla folyó vita alapvető megfontolásait, illetve kiemeljem néhány problematikus vonását. (Crouch 2008: 30-44)

Veszedelemes viszonyok – neoliberális és posztdemokrácia

Úgy tűnik, hogy leginkább a gazdasági környezet változott meg, amely a demokratikus rend feltételeit biztosította, és amely elsősorban nemzetgazdasági keretek között működött. A nyolcvanas évektől kezdve a versenyképesség nevében a nyugati államok fokozatosan lemondtak minden korlátozó intézményről, a nemzeti piacok és a termelés védelméről. Ehelyett az államok egy olyan versenybe kezdtek, amely igyekezett a piac szereplői számára minél előnyösebb feltételeket teremteni, elsősorban adó- és járulékkedvezményekkel a munkahelyteremtés reményében, ami azonban előre be nem látható mozgásokat indított el a tőke és a termelés területén. A multinacionális vállalatok manapság legfeljebb a központjaikat tartják fenn az anyaországban, ahol a beruházásokról és vállalati stratégiáról döntenek. A központ már csak a cégnevet és a márkajelzést menedzseli, de a tulajdonképpeni végtermékhez alig van köze. (Crouch 2008: 52) A tulajdonosok közötti részesedés állandóan változik, így alig lehet átlátni a cégek tulajdonosi szerkezetét. (Crouch 2008: 54) Amire figyelniük kell, azok a tőke tranzakciók és a cég imázsa, maga a működés azonban egyre inkább hálózatjellegűt ölt, így aligha várható részükről bármiféle felelősség vagy patriotizmus. A működés egyetlen fokmérője a racionalizálás révén elérhető állítólagos hatékonyság lett, amely magasabbrendűségének mítosza révén minden szervezet működési modellje lett. A mítosz – különösen a mai világgazdasági válság fényében – ugyan máig nem igazolódott, de az államok kormányzásának és a magánvállalatok működtetésének elvei és módszerei közötti alapvető különbségek egyre inkább elmosódtak. Ennek következménye, hogy manapság sokan tagadják az állami közszolgáltatások saját értelmét és jelentőségét. Megszületett a neoliberalizmus kánonja, amely szerint minden, ami állami, az ineffektív, hasztalan és meddő, szemben azzal, hogy ami magán, az ésszerű és hatékony. Ennek hatására terjedt el a menedzserszemlélet – a *New Public Management* formájában – a közszolgáltatások területén, illetve a közszolgáltatások rövid távú megtérülése és hatékonysága alapján való megítélése, ami végül ezek privatizálásához vezetett. Ennek

¹ Crouch 1965-ben kezdte tanulmányait a London School of Economics-on, majd a 68-as diáklázadások idején a Diákszövetség elnöke lett. Ezekről a tapasztalatokról írta első könyvét *The Student Revolt* címmel. Akadémiai pályafutása 1972-ben kezdődött a University of Bath-on és az LSE-on. 1985 és 1994 között Oxfordban volt professzor, majd hosszú időn keresztül Firenzében tanított. 2005 óta a University of Warwick Governance and Public Management professzora.

² Mivel ebben a tanulmányban elsősorban a német nyelvterületen tapasztalható recepcióra koncentrálok, ezért a hivatkozások is a 2008-as német kiadásra vonatkoznak.

ideológiai alapja, hogy csak a magáncégek rendelkeznek a hatékony irányításhoz szükséges ismeretekkel, és az állami szabályozás – szemben a versennyel – elősegíti a korrupciót.

Az államok a globalizáció következtében számos döntéshozatali kompetenciáról mondtak le a nemzetközi szervezetek javára, mivel a nemzetállami keretek és lehetőségek ma már elégtelenek a globális kihívások kezeléséhez. (Genschel-Zangl 2007: 10-16) Ezzel egyidőben pedig számos végrehajtó kompetenciát delegáltak magáncégekhez, amelyektől az állandóan szűkülő források miatt költséghatékonyságot vártak, ami azonban mind a mai napig nem igazolódott meggyőzően. (Zangl 2008: 11-14) Korábban kizárólag az állam monopóliumai közé tartozó érdekeltségek kerültek át magánvállalatok kezébe. Egy sor állami funkciót piaci módon szerveztek meg, és egyszerre kérik rajta számon a költségek csökkentését és a hatékonyság növelését. Ugyanakkor azonban szinte csak olyan területek vagy részterületek privatizálására került sor, amelyeket jó haszonnal lehet működtetni, így az államoknak olyan területen maradtak meg az elkötelezettségei, amelyek kevésbé voltak vonzóak a piac számára. A privatizáció elsődleges következménye, hogy amíg a közszolgáltatások köre állandóan csökken, addig a magánszféra szereplői igyekeznek kiválasztani a fizetőképes keresletet szolgáltatásaik számára. Az állami szféra által ellátottak így azok lesznek, akik a magánszféra szolgáltatásait nem képesek megfizetni, így nem is vonzóak számára. A fő gond az, hogy így az állami szolgáltatások színvonala is folyamatosan csökken, és annak javítására alig marad remény, lévén annak igénybevevői azok a legszegényebb rétegek, amelyek nem jutnak megfelelő politikai képviselőhöz, és nem képesek megfelelő nyomást gyakorolni a döntéshozókra.

Ezzel ellentétben a közszolgáltatások privatizálásának folyamata nyitja meg a vállalatok és menedzserek útját a politika felé, ami azonban nem kizárólag az állami szolgáltatások átvételét jelenti, hanem legalább annyira a tanácsadó-testületek, lobby- és szakértői csoportok tevékenységében manifesztálódik. A privatizálás tehát nem elsősorban azt jelenti, hogy ezek a javak örökre magánkézbe kerülnek, hanem inkább azt, hogy a politika és a magánszféra közötti viszony a kölcsönös „szívességeken” keresztül tartóssá válik. A szolgáltatások gyakran igen hosszú időre szólnak, így azok minősége elsősorban a szolgáltatóktól, és nem a megbízóktól függ. Arról nem is beszélve, hogy a lobbyizmus és a tanácsadás maguk is önálló gazdasági ágazattá váltak, aminek következtében a gazdaság inkább képes befolyásolni a politika folyamatait, mint a politika a gazdaságét. (Crouch 2008: 125) Ezeknek a csoportoknak a képviselői jóval aktívabbak, és jóval hatékonyabb eszközökkel rendelkeznek, mint az állampolgárok, akiknek így az lehet az érzése, hogy a politikai döntéseket mögöttük, egészen pontosan egy demokratikus díszlet mögött hozzák meg, amelynek ők maguk legfeljebb legitimálói, rosszabb esetben pusztán díszítőelemei. Aligha vitatható persze, és ez alól a demokratikus politika sem kivétel, hogy a politika mindig is az elitek ügye volt, de most úgy tűnik, hogy a demokratikus folyamatok díszletjellege mellett, magát a folyamatot is privilegizált elitek ellenőrzik, akik semmit sem hajlandók a véletlenre bízni. Ennek nyomán erősödhet fel az az érzés, hogy a fontos politikai döntéseket a hagyományos demokratikus folyamatokon kívül hozzák meg a politikai és gazdasági, illetve a közöttük közvetítő érdekcsoportok. Ennek elkerülhetetlen következménye a demokratikus intézmények legitimációvesztése, a polgárok politikától való tömeges elfordulása vagy teljes apátiája.

A folyamat egy másik jellemzője a szakértők politikában való felbukkanása, és befolyásuk folyamatos növekedése, ami azzal áll összefüggésben, hogy a társadalom és gazdaság összefüggései egyre komplexebbé és átláthatatlanabbá váltak. (Schaal 2010: 2-11) Ebben a helyzetben a megfelelő döntések meghozatala egyre nehezebbé vált. A szűkülő források és az egyre fragmentáltabb társadalom mellett egyre több szempontot és érdeket kellett figyelembe venni, amelyek keresztezhetik is egymást. A politika problémamegoldó önképéhez azonban hozzátartozik a helyes döntés, amely politikai normává, a szakszerűség

pedig legitimációs alappá vált. A szakértelemre való hivatkozás első látásra vonzó lehetősége azonban egyre inkább kiiktatja a demokratikus legitimációval rendelkező képviselők döntéseit. A politikai kérdések szakmai kérdéssé való mutációja gyakran azt sugallja, mintha minden problémának egyetlen legjobb megoldása lenne, amelyet megfelelő szakértelem révén ki lehet választani, és megfelelő keretek között végre lehet hajtani, jóllehet a szakvélemények és megoldások maguk is plurálisak. Az ilyen döntések legnagyobb problémája, hogy a döntést néhány személytelen – főleg pénzügyi – dimenzióra szűkítik le, és a politikai jellegű felelősséget zárójelbe teszik, illetve el- és áthárítják. A politika nyilvános jellegéből azonban ez egyáltalán nem következik, hiszen itt különböző vélemények versengenek egymással, és a politikai döntések sem az igazságról döntenek. Kétségtelen, hogy a politika döntési és cselekvési lehetőségei az utóbbi években jelentősen beszűkültek, míg a politikával szembeni elvárások inkább megnöttek. Miután ez egyre inkább nyilvánvalóvá vált, a politika számára nem maradt más, mint hogy a döntésekre koncentráljon, fenntartva ezzel a cselekvőképesség látszatát, és lebecsülve az egyeztető és előkészítő folyamatokat. A civil társadalommal, szakmai szervezetekkel való egyeztetés, de még a parlamenti procedúra is a hatékonyságot zavaró, korszerűtlen tényezőként jelennek meg. Az erősen perszonalizált és autokratikus vonásokat viselő *leader democracy* kialakulását végső soron tekinthetjük a neoliberais szemlélet politikai következményének, amely a posztdemokratikus folyamatok egyik kétségbevonhatatlan jele. (Ritzi - Schaal 2010: 9-15)

Pártok a posztdemokráciában

A gazdasági és társadalmi változások elsősorban a hagyományos tömegpártok – különösen a baloldal – tömegbázisának radikális visszaesésével és ideológiai dezorientációjával járnak együtt. Ami a baloldali pártokat illeti, hanyatlásuknak van egy társadalmi, és egy ezzel részben összefüggő politikai oka. A nyolcvanas évektől kezdve egyes iparágak leépülésével és kitelepülésével a hagyományos ipari munkásság visszaszorult, vagy bizonyos területekről el is tűnt. (Crouch 2008: 71-76) A munkások – mint a baloldali pártok legfontosabb bázisa – helyére a munkavállalók, alkalmazottak és szabadfoglalkozásúak rendkívül heterogén tömegei léptek, amelyeknek érdekvédelmi szervezetekbe, szakszervezetekbe, esetleg pártokba való tömörülése különböző érdekeik és különböző – például a köz- és versenyszférában elfoglalt – helyzetük miatt rendkívül nehéz, így nem is képesek egységes követeléseket megfogalmazni, illetve azokat a politikai döntéshozókkal szemben érvényesíteni. Ezeknek a csoportoknak nincsenek jól körvonalazott pozíciói, így politikailag többnyire passzívok maradnak. (Crouch 2008: 76-80) A politikai pártok erről a rétegről úgy gondolkodnak, mint amelyik tudatosan kerüli a konfliktusokat, ezért olyan jelszavakkal fordulnak feléjük, amelyek tompítják a konfliktusok élet, illetve semlegesítik a társadalmi és szociális vitákat. Minden olyan témát igyekeznek kerülni, amely ezt az egyre növekvő réteget szenzibilizálná. A növekvő jövedelemkülönbségeket, romló munkafeltételeket, a személyi kiadások állandó csökkentését vagy egyáltalán nem érintik, vagy a versenyképességre hivatkozva érinthetetlennek tekintik. Ezek a tendenciák különösen a baloldali pártoknál szembeötlőek, ahol a Giddens féle „*third way*” és a Blair féle „*New Labour*” vagy éppen a Schröder féle „*Neue Mitte*” politikája éppen a korábbi antikapitalista és kapitalizmuskritikai elemeknek mondott búcsút. (Mouffe 2011: 3-4) A szociáldemokrácia modernizálásának programja, amely a neoliberalizmus viszonyaihoz való alkalmazkodást, illetve annak alapelveivel való összeegyeztethetőség lehetőségét hirdette, végül megadta magát, és feladott minden olyan kísérletet, amely arra volt hivatott, hogy a fennálló gazdasági, társadalmi és szociális rendszer viszonyait alapjaiban megkérdőjelezze. Az ebből fakadó rossz lelkiismeretet aztán az emberarcú neoliberalizmus ábrándjával kompenzálták.

A jobboldali pártoknak kétségtelenül nem esett ennyire nehezére a váltás, hiszen a hetvenes évek vége óta többnyire ezt az utat járták. Számunkra sokkal inkább most, amikor a neoliberalizmus csődje, vagy legalábbis válsága nyilvánvalóvá vált, derült ki az abból adódó tanácstalanság, hogy modelljük helyére nem képesek alternatívát állítani. Az a nézet, amely szerint a társadalom jómódú rétegeiben felhalmozott jólét az alsó rétegekbe is leszivárog, a mai növekvő egyenlőtlenségek láttán aligha hihető. Az utóbbi évtizedekben a nyugati világban ugrásszerűen megnőtt a szupergazdagok és a mélyszegénységben élők aránya. Miközben a piac állítólagos önszabályozó és önkorlátozó képessége a gazdasági válságot megelőzően, illetve annak során egyáltalán nem igazolódott, addig az állam egyre inkább elvesztette beavatkozó és korrigáló képességét. Miután a jobboldali pártok és kormányok kifogytak az ötletekből, úgy döntöttek, hogy inkább menjen minden a régiben, legfeljebb kevesebb kockázattal, ami azonban az előzmények fényében semmi esetre sem jelent vonzó lehetőséget. Nem lehetünk biztosak abban, hogy a jobboldal kevésbé ideologikus és alapvetően pragmatikus vagy technicista szemlélete elégséges lesz-e a fennálló viszonyok megváltoztatásához. Mindez az alternatíva-nélküliség érzését kelti azzal, hogy mind a bal- mind a jobboldal kerüli a lényegi kérdésekről szóló vitákat, és elhárítással vagy álkérdésekkel reagál ezekre. A jóléti állam diskurzusát egyre inkább az öngondoskodás polgári erényének felnagyításával és a munkaerő flexibilitásának kívánalmával váltották fel, amelyek leple alatt az állam egyre inkább visszavonult a számára nehezen biztosítható területekről. A baloldalnak nincs programja, nincsenek merész, a társadalom, illetve gazdaság és politika viszonyát alapvetően átalakító elképzelései és céljai, míg a jobboldalnak ebben a helyzetben nemigen nyílik módja alapvetően óvatos és korrekatív jellegű politikájára.

Mindazonáltal közös a bal- és jobboldalon, hogy a társadalmi közép felé irányulnak, és ezzel együtt el is tüntetik az alapvető különbségeket. Kétségtelen, hogy ennek egyrészt egy rendkívüli politikai stabilitás a következménye, ami nem lebecsülendő, de van ennek egy sajnálatos ára is, ami nem más, mint a politikai körvonalazatlanság, amely a konfliktusokat kijelölő politikai törésvonalakat elmaszatolja. Mindez a gazdasági prosperitás és társadalmi stabilitás korában nagyon kedvező, egyetlen mellékhatása a széles körben tapasztalható politikai unalom. Más azonban a helyzet gazdasági és társadalmi válságok alkalmával, amikor mindez alternatíva-nélküliséget sugall. Válságok esetén mindig mozgósítani kell a tartalékokat. Ilyenkor válik el, hogy mennyire állhatatos és hűséges a társadalom politikai intézményei és értékei iránt, illetve hogyan tűri és kezeli konfliktusait. Ha azonban nincsenek alternatívák, akkor a kormányzás válsága rendszerválsággá szélesedhet, amely jóval nagyobb veszélyt hordoz magában, mint egy folyamatosan jelenlevő populista provokáció.

A középre tolódás a választásokat értékvalasztás helyett egyszerű ízlésítéletté alakítja. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a pártok között nincs lényegi különbség, és a politika egyszerűen technikai kérdésre redukálódik. A polgár úgy érzi, ki van rekesztve a véleményformálás, a befolyásolás és a döntéshozatal folyamatából, és így a politika a demokratikus folyamatokról egyre inkább leválva, kivonja magát a demokratikus ellenőrzés minden formája alól. A demokratikus közép pártjai ezzel akaratlanul is megnyitják a teret a populista mozgalmak előtt, amelyek éppen ezért nem egyszerűen a politika új eretnekei, hanem egy mélyebb válság szimptomái. (Decker 2005: 30-36) A populista politikusok, akik a demokrácia provokátorai könnyen mozognak ezen a terepen, és velük szemben nemigen működnek az engedékenység és a morális felháborodás taktikai megfontolásai. A polgárok egy demokratikus rendszerben igazságosságra és elismerésre vágnak, amelyeket a posztdemokratikus viszonyok között egyre nehezebb kivívni. A politika ökonomizálásával és jogi formulákba való foglalásával, az állam közszolgáltatásainak privatizálásával, a szupranacionális bürokráciák létrejöttével a folyamatok egyre komplexebbé és átláthatatlanabbá válnak, ami végső soron ahhoz vezet, hogy a szükséges döntéseket elhalasztják és a konfliktusokat elhallgatják, mivel a politika önképét zavarják. A politika,

mivel sokszor elveszti a valódi cselekvés képességét, kénytelen ott is cselekvőképességet felmutatni, ahol az kevésbé fontos, vagy ahol nincs is. A politika éppen ezért gyakran pusztán reakcióra korlátozódik, és kommunikáció révén tartja fenn a cselekvőképesség látszatát. Mindez azonban gyakran a politikával kapcsolatos elvárások túlhajtásába csap át, ami elkerülhetetlenül elégedetlenséghez és csalódottsághoz vezet. A politika szereplői szinte kizárólag a jól inszenázható problémákra lesznek fogékonyak, amelyek a felelősségteljes és sikeres politikus képét keltik. A politika problematizálása egy sajátos kiválasztási mechanizmus alapján történik, amely a politika sikerességéről dönt úgy, hogy a valódi megoldóképesség helyére a figyelemfelkeltés lép. Ennek egyik következménye, hogy a sokféle érdeket megjelenítők közül egyáltalán nem biztos, hogy a legnagyobb számú vagy leginkább rászorult csoport artikulálja leghatékonyabban az érdekeiket, és fejt ki a legnagyobb nyomást. A hagyományos pártok egyszerűen feladják és átengedik a kényes témákat a populista pártoknak, amelyeket aztán azok sajátos módon leegyszerűsítve és érzelmekkel feltöltve tematizálnak. Ennek nyomán a valódi problémákról szóló vitákat is ezek dominálják. Itt nyílik meg az a szakadék, amelyet a populista mozgalmak igyekeznek kihasználni, és az állítólagos népközelségre hivatkozva tudatosan szólítják meg és használják ki az elfojtott félelmeket és érzelmeket. (Meyer 2005: 10-18) A populista mozgalmak megszemélyesítik a személytelen gazdasági és társadalmi hajtóerőket, konkrét alakban ábrázolják azokat, akikkel szemben elítéletekkel és gyanakvással viseltetnek. A legösszetettebb folyamatokat is képesek visszavezetni egyetlen okra. Magukat állandóan veszélyeztetetté és áldozattá stilizálják, hogy ezzel is kivívják a morális felsőség pozícióját, amelyet a mindenkor hatalmon lévőkkel szemben érvényesítenek. Éppen ez az, ami a populizmusra érzékeny társadalmi csoportokat összeköti, és a demokratikus rendszerekben az utóbbi időben – még ha korlátozottan is – de eredményessé teszi.

Diagnózis vagy terápia?

Eddig a diagnózis. Kétségtelen, hogy a demokrácia mai állapota nem egyik pillanatról a másikra alakult ki, hanem hosszú idő alatt virágkorok és válságos időszakok váltakozásával, állandóan meg-megújulva, így nem valószínű, hogy egy drámai összeomlásban fog kulminálni. Ráadásul a mai változások úgy mentek végbe, hogy a demokrácia intézményei látszólag intaktak maradtak, miközben számos demokratikus alapelv kérdőjeleződött meg. A politika ökonomizálódásának és demokratikus folyamatokról való leválásának köszönhetően ugyan piacilag liberálisabbak, politikailag azonban kevésbé demokratikusak lettünk. (Mouffe 2011: 3-4) Azon állítások, hogy a verseny üdvöztető, és ezért a társadalom és a kultúra szervezőelvévé kell tenni, illetve, hogy a menedzserek szemlélete és gyakorlati kompetenciája magasabb rendű, dogmává merevedtek. Jóllehet semmi sem igazolta ezek igazságát, a demokratikus intézményekkel, a pártokkal, az állammal és a regulatív törvényhozással szemben általánosan megfogalmazódott egyfajta inkompetencia-gyanú, amit azonban meglehetősen nehéz lenne tagadni.

Ami a terápiát illeti, elsősorban a demokrácia megújulásában – tulajdonképpen a demokrácia teljes mértékben soha meg nem valósult alapelveihez való visszatérésben – látszik a posztdemokrácia meghaladásának lehetősége. Ennek elemei a politikai ökonomizálódásának megállítása, a gazdasági érdekcsoportok dominanciájának korlátozása, de mindenek előtt olyan új politikai identitásformák és gyakorlatok kialakítása, amelyek hozzájárulnak a politika új életre keltéséhez. (Crouch 2008: 148-155) Ehhez szükség van új, mobilizáló és orientáló konfliktusvonalak kialakításra. (Crouch 2007) Korábban a feminista és környezetvédő mozgalmak elegendőek voltak ezen választóvonalak kijelölésére, mára azonban ennél több kell. Mindez nem lehet eredményes a politika megújulásra vonatkozó szándéka nélkül, amit ugyan elodázhathat és kerülgethet, de meg nem úszhat, mert a politika megszabadulhat ugyan döntéshozatali vagy végrehajtási kompetenciáitól, a felelősségtől azonban nem. Talán a

felelősség lehet az egyetlen garancia arra, hogy a politika a társadalomra támaszkodva a demokrácia megújításán dolgozzon, ami azonban megint csak nem megy egyik napról a másikra.

A posztdemokrácia egy olyan diagnózis, amely nagyjából a nyolcvanas évek végén kezdődő, és több olyan egymástól függetlenül induló, egymásra mégis közvetlenül ható, illetve összefonódó folyamatra reflektál, amelyek máig nem zárultak le. Bizonyos jelenségei és következményei már beazonosíthatóak, ennek ellenére nehéz megállapítani, hogy mennyire van szó megállítható vagy visszafordíthatatlan folyamatokról. Crouch diagnózisa nem új, de minden egyoldalúsága és elfogultsága ellenére is fontos, mivel olyan vizsgálódásokat fon egybe, amelyeket eddig legfeljebb külön vizsgáltak. (Offe 2008) Az elemzést némileg rontják a demokráciát idealizáló és néhol nosztalgizáló vonások, ezek azonban sehol sem csapnak át antikapitalizmusba vagy elitellenességbe. A politikai cselekvés alternatív formáitól talán túl sokat remél, de ez nem jelent pártokkal szembeni prudériát, sőt éppen azoktól várja az új politikai identitások kialakítását. Talán túlzottan leszűkíti a politikát az érdekek artikulációjára és képviselőjére, és ezzel figyelmen kívül hagyja a politikát befolyásoló egyéb tényezőket, mint például az érzelmeket és az ízlést. A vizsgált jelenségek fontosságának fényében a fogalomról szóló szemantikai vita másodlagosnak tűnhet, de mégsem mindegy a kor önmeghatározása és az önmagára való reflexió szempontjából, mivel megváltoztatja azt a tapasztalati és fogalmi keretet, amelyben eddig a demokráciáról, és általában véve a politikáról gondolkodtunk. A posztdemokrácia koncepciója leszámol a demokrácia-diktatúra a dichotómiájával, és megkérdőjelezi a demokrácia minimális feltételekkel való meghatározásának lehetőségét. (Buchstein-Nullmeier-Klein-Rohwerder 2006) Sokat segíthet abban, hogy a demokráciát úgy vizsgáljuk, mint a gazdasági és társadalmi környezet derivátumát, amely a nyugati világban nem egyszerűen meghatározza eme kettőt, hanem azoktól alapvetően függ.

Annyi mindenképpen leszűrhető a vitából, hogy minden állítás ellenére sem élünk posztdemokratikus korban, de a politikai rendszer a posztdemokrácia bizonyos jeleit mutatja. Ez a megállapítás meglehetősen leegyszerűsíti a változásokat, mivel ez egyes országokban a politikai hagyományoktól függően különböző hatásokat vált ki, és ennek alapján szinte lehetetlen eldönteni, hogy például Közép- és Kelet-Európa transzformációs rendszerei a demokrácia éretlenségének vagy éppenséggel a posztdemokráciának a jegyeit mutatják. Úgy tűnik, hogy a posztdemokrácia diskurzusa maga is tünet, amely arra utal, hogy nem csak a demokrácia terjedésének és minőségi javulásának vagyunk tanúi, hanem degenerációjának és díszletté silányulásának is. Mindez annak bizonyítéka, hogy a társadalmi folyamatok nem egyidejűek, és soha sem egyoldalúak, a demokrácia és intézményei pedig állandóan számtalan külső körülményhez kell, hogy alkalmazkodjanak. Mindez kiélezi a demokráciára vonatkozó kérdésfeltevést, és maga a posztdemokrácia fogalma is erős normatív ítéletet tükröz, ami egyben alapvető tanácstalanságra utal. Válságos időszakokban az ilyen jellegű kérdésfelvetés természetes és hasznos, mert saját alapelveire és állapotára reflektál. Ma, amikor a demokráciával és általában a politikával kapcsolatos meggyőződéseink alapjaiban kérdőjeleződnek meg, különösen fontosak az ezekről folytatott viták, mert csak ezek nyomán vagyunk képesek megőrizni és megerősíteni a demokrácia intézményeit és értékeit.

Irodalom

Buchstein, Hubertus – Nullmeier, Frank – Ansgar Klein – Jan Rohwerder (2006): Editorial, Postdemokratie - Ein neuer Diskurs? *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, Heft 4/2006

Crouch, Colin (2004 és 2008): *Postdemocracy* (2004) London: Polity Press illetve *Postdemokratie* (2008) Frankfurt am Main: Suhrkamp

Crouch, Colin (2007): Wir brauchen Konflikte *Die Zeit*, 2007.03.22.: 14

Decker, Frank (2005): Struktureller Populismus - Verändern die Medien das Politische? *Was kommt noch bei den Bürgern an? Medien zwischen Politik und Populismus, Eine Dokumentation* Köln: 30-36

Online: <http://www.politische-bildung.nrw.de/imperia/md/content/publikationenvolltext/8.pdf> (2012.04.18)

Genschel, Philipp – Zangl, Bernhard (2007): Die Zerfaserung von Staatlichkeit *Aus Politik und Zeitgeschichte* 20-21: 10-16

Jörke, Dirk (2005): Auf dem Weg zur Postdemokratie *Leviathan*, 33 (4): 482-491

Meyer, Thomas (2005): Politik in der Mediendemokratie *Was kommt noch bei den Bürgern an? Medien zwischen Politik und Populismus, Eine Dokumentation* Köln: 10-18

Online: <http://www.politische-bildung.nrw.de/imperia/md/content/publikationenvolltext/8.pdf> (2012.04.18)

Mouffe, Chantal (2011): „Postdemokratie“ und die zunehmende Entpolitisierung *Aus Politik und Zeitgeschichte* (1-2): 3-4

Offe, Claus (2008): Die Finanzkrise als Demokratieverlust: Colin Crouchs Lagebericht *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2008.09.22.: 37

Ritzi, Claudia – Schaal, Gary (2010): Politische Führung in der “Postdemokratie” *Aus Politik und Zeitgeschichte* (2-3): 9–15

Schaal, Gary (2010): Postdemokratie. Tatsächlich? *Magazin erwachsenenbildung.at. Das Fachmedium für Forschung, Praxis und Diskurs*. Ausgabe 11: 2-11

Online: <http://www.erwachsenenbildung.at/magazin/10-11/meb10-11.pdf>. (2012.04.18.)

Zangl, Bernhard (2008): Monopolist a. D. – Herrschaft wird delegiert, doch ganz ohne den Staat geht es nicht immer *WZB-Mitteilungen* Heft 121: 11-14